

סוגיה יח: מכירת בית כנסת

רקע

"ראיתי לפרש זאת השמועה ששנינו בפרק בני העיר, לפי שראיתיה מבולבלת ומסופקת בלב הלומדים וגם בלבי" [תשובות ופסקים לראב"ד סי' ה].

כפי שהעיד הראב"ד, סוגייתנו קשה ומורכבת. הקושי שלה כפול:

- דיניה מורכבים, וקשה להגדירם.
- קשה לעמוד על תפיסות היסוד החורזות את כל הדינים למקשה אחת. כדי להקל על לימוד הסוגיה מומלץ לחלק את הלימוד לשלושה שלבים:

- לימוד המשניות, וסיכום הדינים העולים מהן.
- לימוד הגמ', והתאמת המסקנות העולות מהגמ' עם המסקנות העולות מהמשניות.
- לימוד הראשונים המסבירים את יסוד דין קדושת בית כנסת, ובדיקה כיצד שיטתם מסבירה את הדינים השונים.

מקורות

א. כה:-כו. משנה

כז: "מתני' אין מוכרין את של רבים ליחיד... והלוקח מה שירצה יעשה"

כח. משנה

ב. רש"י כז: ד"ה אלא על תנאי

ר"ן ח: באלפס ד"ה מתני'

ג. כה:-כו: "בני העיר שמכרו רחובה של עיר... הדר הוא ליה מתנה כזביני"

רמב"ם הל' תפילה פי"א הל' יד-כא

רי"ף ז-ח. באלפס, "בני העיר שמכרו רחובה של עיר... והלכתא כמאן דשרי"

ר"ן מד"ה והיכא עד ד"ה לא

ד. רמב"ן ד"ה לפי מה ששנינו

ר"ן ח. באלפס ד"ה ומאן

בעל המאור ח:-ט. באלפס

ה. שו"ע סי' קנ"ג סע' א-יא ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ג, יא, טו, יח, כד, כט, לד, לז, מא, נח, סב]

רמב"ן ד"ה לפי מה ששנינו

לפי מה ששנינו במשנתנו בית הכנסת לוקחין בדמיו כו' משמע ודאי שבית הכנסת קדושה יש בו וכדאמרינן בגמ' [כו:]: אוגורה ומשכונה אסור מאי טעמא בקדושתו קיימי, ואמרינן נמי אמאי תיפקע קדושתה, והשתא קשיא לי א"כ האיך נמכר והלא דבר הראוי לגופו במוקדשין אינו נפדה,

ובתוספתא דהאי פרקא תניא אבני היכל ועזרות שנפגמו ושנגממו אין להם פדיון, ותו כי מכרו שבעה טובי בני העיר במעמד אנשי העיר היכי שרו דמייהו למשתא בהו שכרא והלא נתפסין בקדושתה, וכן הא דאמרין במתנה אי לאו דהוה להו הנאה מיניה לא יהבי ליה מתנה והוויא להו כזביני, ואמאי תפקע זו והא ההיא הנאה כבר אכלוה וליתא בעולם להחל עליה קדושה. ועוד שאין אני רואה בגמרא בית הכנסת נפקע מקדושתו על דרך פדיון וחלול אלא במכירה ושינוי רשות.

ויש לישב ולומר דבית הכנסת עשו אותו כתשמישי מצוה לולב וסוכה, והן עצמן אע"פ שנזרקין לאחר זמן בזמן מצוה יש בהן קדושה של כבוד, כדאמרין התם [שבת כב.]. אסור להרצות מעות כנגד נר של חנוכה והוינן בה וכי נר קדושה יש בו ומסקנא דאסיר, והתם נמי אמרי' דנוי סוכה אסור להסתפק מהן כל שבעה ואבא דכלהו דם כדאיתא בפרק במה מדליקין. ופירוש הדברים דנוי סוכה אסורין בשעת מצותן משום דחל שם שמים עליהן, אבל אם בא לסלקן מן המצוה ולהסתפק מהן אסור משום מוקצה למצותו כדמוכח בפרק כירה [מה.], וכן הדס של מצוה אסור להריח בו [סוכה לז.]. וכן לולב ואתרוג כיוצא בהן, וכן כתב רב אחא בשאלתא דשלח לך בחוטי ציצית דאסור למיצר בהן מידי משום בזוי מצוה. לפיכך בית הכנסת כל זמן שבני העיר רוצין בו ומצותן עליו נוהגין בו קדושה ואפי' בחרבנו, שהרי עדיין לא עבר זמן מצותו וראוי לשפץ אותו ולבנותו, אבל אם נמלכו למכרו כבר עבר זמן מצותו כסוכה לאחר שבעה ונפקעה קדושה [דמצוה] מיניה. ואין ספק [דמצוה] דמכירה זו האמורה בבית הכנסת בכל מקום אינה אלא בשיש להן בית הכנסת אחרת, דאי לאו הכי ודאי אסור כדאמר' בבבא בתרא [ג.]. לא ליסתור איניש בי כנישתא עד דבני בי כנישתא אחריתי, הלכך מכירתו ודאי מותרת היא דהוה ליה כמפריש שבעה אתרוגים לז' ימים דיוצא בו ואוכלה (סוכה מ"ו ב') דהו"ל כתשמישי מצוה לאחר זמן.

עכשיו כל הענין מיושב שאם מכרו שבעה טובי העיר שלא במעמד אנשי העיר זו היא ששינוי לוקחין בדמיו תיבה, דמסתמא לא ניתא להו (לטובי) [לאנשי] העיר לאכחושי מצוה שלהן ואע"פ שיש להם אחרת, ולא שיהא בדמים קדושה ממש להיותן אסורין בהנאה אלא שאין רשאים להוציאן בצרכיהן כדין צדקה משבאת לידי גבאי וכענין האמור שם בפ"ק דערכין [ו.], וכן מכירת הספרים כיון דבכל מקום שהן קדושתן עליהן אין במכירתן אלא משום אכחושי מצוה דהני מוכרין, אבל אם מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר כיון שהסכימו כולן שאינם רוצין עוד בבית הכנסת זה, אפילו למשתא בהו שכרא בדמים מותר דהוה ליה תשמישי מצוה לאחר זמן דנזרקין.

וכן מה שחלקו במתנה כגון שמכרו שבעה טובי העיר שלא במעמד אנשי העיר כמכירה השנויה במשנתנו, דמר סבר (בעיירות יחול) [בעינן דתיחול] קדושתה אמדי כדי שלא יפחתו אנשי העיר מצוה דמסתמא אין רצונם להפקיע מצוה מהן, ומר סבר כיון דהוה להו הנאה מיניה ושבעה טובים שלהן יודעין ונמלכין לשלם לו שכר כזביני הוא, דודאי כיון שנותנין לו דבר של מצוה הוה להו הנאה מיניה בדבר של מצוה, שנתן להם ס"ת או תיבה וכיוצא בזה מן המצות המוטלות עליהן, שהיו הם צריכין להוציא בה מעות והוא הציל אותם מזה, הילכך שרי דלאו גרועי מצוה היא.

וזה שאמרו בבית הכנסת של כרכין כיון דמעלמא קא אתו לה הוה להו דברים ולא מצו מזבני לה, לומר שאינה נמכרת כלל אפילו לעלווי בקדושתה, משום דבני העיר אחרת אינן כפופין לבני העיר הזו ואין מקבלים עליהן דעתם, ושמא עדיין הם רוצין בבית הכנסת הזו ותשמישי מצוה בזמן היא, והוה ליה דברים לאו דוקא, דאפי' דברים נמכרת היא, אלא הוה להו דרובא דעלמא קאמר כלומר שהיא של עולי בבל כדאיתא בנדרים בפרק השותפים [מח.].

הסבר הסוגיה

"אין מוכרין בית הכנסת אלא על תנאי שאם ירצו יחזירוהו דברי רבי מאיר וחכמים אומרים מוכרין אותו ממכר עולם חוץ מארבעה דברים למרחץ ולבורסקי לטבילה ולבית המים".
 [משנה כז:]
 "בני העיר שמכרו רחובה של עיר לוקחין בדמיו בית הכנסת בית הכנסת לוקחין תיבה תיבה לוקחין מטפחות מטפחות יקחו ספרים ספרים לוקחין תורה".
 [משנה כח:]

ארבע המשניות הראשונות של פרק רביעי עוסקות בקדושת בית כנסת. המשנה הראשונה עוסקת בדין המעות שהתקבלו בתמורה למכירה, המשנה השנייה והמשנה השלישית עוסקות בדינו של בית כנסת שנמכר, והמשנה הרביעית עוסקת בדין בית כנסת שחבר. המשנה הרביעית [כח.] אומרת: "ועוד אמר רבי יהודה בית הכנסת שחבר אין מספידין בתוכו ואין מפשילין בתוכו חבלים ואין פורשין לתוכו מצודות ואין שוטחין על גג פירות ואין עושין אותו קפנדריא שנאמר והשמותי את מקדשיכם קדושתן אף כשהן שוממין". ממשנה זו לומדים שתי הלכות:
 א. לבית כנסת יש קדושה, וקדושתו מחייבת לנהוג בו הלכות של כבוד.
 ב. קדושת בית כנסת קיימת אף לאחר חורבנו.

במשניות השנייה והשלישית [כז:] נחלקו רבי מאיר וחכמים בדין בית כנסת שנמכר: "אין מוכרין את של רבים ליחיד מפני שמורידין אותו מקדושתו דברי רבי מאיר אמרו לו אם כן אף לא מעיר גדולה לעיר קטנה. אין מוכרין בית הכנסת אלא על תנאי שאם ירצו יחזירוהו דברי רבי מאיר וחכמים אומרים מוכרין אותו ממכר עולם חוץ מארבעה דברים למרחץ ולבורסקי לטבילה ולבית המים רבי יהודה אומר מוכרין אותה לשם חצר והלוקח מה שירצה יעשה". חכמים סוברים שבית כנסת שנמכר יוצא לחולין, ומותר להשתמש בו לכל דבר חוץ מארבע מלאכות של ביזיון. ודאי שלדעתם מותר למכור בית כנסת של רבים ליחיד, אף אם מורידים אותו מקדושתו.

שיטת רבי מאיר דורשת הסבר, אם מותר למכור בית כנסת רק מכירה שאינה מורידה אותו מקדושתו, מדוע אסור למוכרו מכירה עולמית? נחלקו הראשונים בביאור שיטת רבי מאיר:

רש"י [כז: ד"ה אלא על תנאי]: "ואפילו מרבים לרבים אסור ר' מאיר מכירת חלוטין דרך בזיון הוא [כלומר אינן בעיניו לכלום]". רבי מאיר סובר שמכירת בית כנסת מותרת רק כשהמכירה אינה פוגעת בקדושתו, ורק בתנאי שמוכר מכירה זמנית, ומראה שבית הכנסת יקר בעיניו.

ר"ן [ח: באלפס ד"ה מתני']: "מילי מילי קתני" – שתי ההלכות של רבי מאיר עוסקות בשני מקרים שונים. המשנה הראשונה עוסקת במכירה עולמית, והיא מותרת רק כשבית הכנסת נשאר בקדושתו. המשנה השנייה עוסקת במכירה על תנאי, ובמכירה זו מותר להוציא בית הכנסת לחולין.

בירושלמי [פ"ג ה"ב] יש הסבר שלישי בשיטת רבי מאיר. הירושלמי מבאר שהמשנה השניה עוסקת בספר תורה, והמשנה השלישית עוסקת בבית כנסת. אסור למכור ספר תורה של רבים ליחיד מפני שמורידים אותו מקדושתו, וכשמוכרים ספר תורה של רבים לרבים מותר למכור ממכר עולם. בית כנסת מותר להוריד מקדושתו, ומותר אף להוציאו לחולין, אבל אסור למכור אותו ממכר עולם.

המשנה הראשונה [כה:] אומרת: "בני העיר שמכרו רחובה של עיר לוקחין בדמיו בית הכנסת בית הכנסת לוקחין תיבה תיבה לוקחין מטפחות מטפחות יקחו ספרים ספרים לוקחין תורה". דמי מכירת בית כנסת נתפסים בקדושת בית הכנסת, וחייבים להעלות את קדושתם.

נסכם את ארבע ההלכות שלמדנו מהמשניות:

- א. לבית כנסת יש קדושה.
 - ב. קדושת בית כנסת קיימת אף לאחר חורבן בית הכנסת.
 - ג. לשיטת חכמים, בית כנסת שנמכר יוצא לחולין, לשיטת רבי מאיר [אליבא דרש"י] לא ניתן לפגוע בקדושת בית כנסת, ואסור אפילו להורידו מקדושתו.
 - ד. מעות המכירה נתפסות בקדושת בית הכנסת.
- מההלכות הללו מקבלים תמונה ברורה של קדושת בית כנסת. לדעת רבי מאיר [אליבא דרש"י] בית כנסת מוגדר כחפצי קדושה, וקדושתו מקבילה לקדושה של ספר תורה, קדושה שאינה פוקעת לא על ידי מכירה ולא בשעת חורבנו. לדעת רבנן קדושת בית כנסת אינה מקבילה לקדושת ספר תורה, קדושת ספר תורה היא קדושה עצמית, וקדושת בית כנסת אינה קדושה עצמית אלא מפאת ייעודו כמקום תפילה. לפיכך לא ניתן להפקיע קדושת ספר תורה, אבל ניתן להפקיע קדושת בית כנסת על ידי החלת קדושתו על מעות הנתפסות בקדושת בית כנסת.

התמונה הברורה המתקבלת מהמשניות מסתבכת בדברי הגמ'. הגמ' [כו.] אומרת: "אמר רבא לא שנו אלא שלא מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר אבל מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר אפילו למישתא ביה שיכרא שפיר דמי". דברי רבא שמכירת שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר מתירה "אפילו למישתא ביה שיכרא", יכולה להתפרש באחת משתי דרכים:

- א. "ביה" – במעות. ניתן לקנות שכר במעות שהתקבלו עבור מכירת בית כנסת.
 - ב. "ביה" – בבית הכנסת. מותר להשתמש בבית כנסת שנמכר כבית מרוח.
- מפשטות הגמ' משמע כדרך הראשונה. דברי רבא מובאים בדיון על המשנה הראשונה, ועליה אומר רבא, לא שנו שמעות המכירה נתפסו בקדושת בית הכנסת וצריכים להעלות את קדושתם, אלא שלא מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, אבל אם מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, מעות המכירה לא נתפסו בקדושת בית כנסת, ומותר להוציאם לחולין.

מהמשך הסוגיה משמע כדרך השניה. הגמ' [כו:] אומרת: "רבינא הוה ליה ההוא תילא דבי כנישתא אתא לקמיה דרב אשי אמר ליה מהו למיזרעה אמר ליה זיל זבניה משבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר וזרעה". משמע מגמ' זו, שמכירת בית כנסת שלא על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר אינה מוציאתו לחולין, ואינה מאפשרת לזרוע בו, ורק כשמוכרים שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, בית הכנסת יוצא לחולין.

פרשנות זו לדברי רבא הכרחית לפי גרסה שמביא הר"ן [ז: באלפס ד"ה לא]. הר"ן מביא שיש גורסים: "אפילו למשתי ביה שיכרא ולמשטח ביה פירי", ניתן לקנות שכר בדמי מכירת בית כנסת, אבל לא ניתן לשטוח עליהם פירות, על כרחנו שרבא עוסק בבית כנסת עצמו, ומותר לאחר מכירה של שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר לשטוח בו פירות.

שתי הדרכים הללו לפרש את דברי רבא מעלות קשיים:

לפי הדרך הראשונה, שמכירה של שבעת טובי העיר במעמד אנשי העיר מוציאה את דמי המכירה לחולין, קשה כיצד יכולים בני העיר להפקיע את קדושת המעות, מדוע שבעת טובי העיר לבדם, ואנשי העיר לבדם אינם מפקיעים את קדושת המעות, ושניהם ביחד מפקיעים? לפי הדרך השניה, דברי רבא "לא שנו..." מתייחסים למשנה השלישית. דינם של חכמים שמותר לעשות כל מלאכה בבית כנסת שנמכר חוץ מארבע מלאכות של ביזיון נאמר רק כשלא מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, אם מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר מותר לעשות בבית כנסת כל מלאכה אפילו מלאכות של ביזיון. דרך זו קשה, מדוע הסכמה של שבעה טובי העיר עם אנשי העיר מתירה ביזוי בית הכנסת?

הראשונים נחלקו בפירוש דברי רבא:

הרמב"ם [הל' תפילה פ"א ה"ז] פוסק: "בני הכפר שרצו למכור בית הכנסת שלהן או לבנות בדמיו בית הכנסת אחר או לקנות בדמיו תיבה או ספר תורה צריכין להתנות על הלוקח שלא לעשות אותו לא מרחץ ולא בורסקי, והוא המקום שמעבדין בו את העורות, ולא בית הטבילה ולא בית המים, ואם התנו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר בשעת מכירה שיהא הלוקח מותר לעשות בו כל אלו מותר". הרמב"ם מפרש כדרך השניה, שמכירת בית כנסת מוציאתו לחולין, ומותר לעשות בו כל מלאכה חוץ מארבע מלאכות של ביזיון. כששבעה טובי העיר מוכרים את בית הכנסת במעמד אנשי העיר, מותר לעשות בו כל מלאכה אפילו מלאכות של ביזיון [הרמב"ם צריך לפרש שזריעה היא מלאכה של ביזיון, שהרי רב אשי התירה רק אם מוכרים שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר. דין זה אינו מובא ברמב"ם, וצ"ע מדוע].

הרמב"ן [ד"ה לפי מה ששנינו] חולק על הרמב"ם ומפרש שמכירת שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר אינה משמעותית לענין גוף בית הכנסת אלא רק לענין דמי המכירה, אם המכירה היתה של שבעת טובי העיר במעמד אנשי העיר, המעות יוצאות לחולין, ומותר אף למימתי ביה שיכרא, אם המכירה לא היתה של שבעת טובי העיר במעמד אנשי העיר, המעות נתפסות בקדושת בית הכנסת וחייבים להעלות בקדושתם.

לרש"י [כו. ד"ה לא שנו, אלא שלא מכרין] ולרא"ש [סי' א] פירוש שלישי, המחבר את פירוש הרמב"ם עם פירוש הרמב"ן. הם מפרשים שמכירה של שבעה טובי העיר במעמד אנשי

העיר מועילה גם להוציא את המעות לחולין וגם להפקיע את קדושת בית הכנסת. הרא"ש מפרש כפירושו של הרמב"ם, שמכירה של שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר מתירה להשתמש בבית כנסת אפילו לארבע מלאכות של ביזיון [הוא מפרש שזריעה היא מלאכה של ביזיון, ולכן רב אשי התירה רק אם שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר מוכרים את בית הכנסת]. רש"י מפרש שמכירה ללא מעמד אנשי העיר משאירה את בית הכנסת בקדושתו, ורק מכירה במעמד אנשי העיר מפקיעה את קדושת בית הכנסת [מפירושו של רש"י עולה שמחלוקת רבי מאיר וחכמים (כו:) עוסקת כשמכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר. הסבר זה דחוק כיוון שהמשנה הראשונה עוסקת כשלא מכרו במעמד אנשי העיר והמשנה השנייה עוסקת כשמכרו במעמד אנשי העיר. רבי עקיבא איגר (גליון הש"ס כו.) מקשה שרש"י סותר את פירושו בדף כז:, ועיין גם רש"ש כו. ד"ה לא שנו].

הרמב"ן דוחה את ראיית הרמב"ם, מדברי רב אשי לרבינא שיקנה את הקרקע משבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר ויזרע בה, שהוא מפרש שבני העיר לא היו צריכים תיבה ולכן לא היו מעוניינים למכור את בית הכנסת. רב אשי אמר לרבינא שיקנה את בית הכנסת משבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר כדי שדמי בית הכנסת יצאו לחולין, והם יסכימו למכרה לו.

לרמב"ם יש ראייה מהסוגיה לקמן [כו:]. המשנה [כה:] אומרת שבני העיר שמכרו בית כנסת חייבים להעלות את דמי המכירה בקדושה, ואף מותר המעות עולה בקדושה. אומרת הגמ' שמותר המעות נתפס בקדושה רק כשלא התנו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, אבל אם התנו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, מותר המעות יוצאים לחולין. משמע שהמעות עצמן אינן יוצאות לחולין אפילו כשמכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר. הרמב"ם [הל' תפילה פ"א ה"ח] פוסק כך בפירוש: "וכן אם התנו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר על מותר הדמים שיהיו חולין הרי הן חולין, וכשלוקחין הדמים ובונים מהן בית הכנסת אחר או שיקנו מהם תיבה או מטפחות ותיק או חומשין או ספר תורה השאר יהא חולין כמו שהתנו ויעשו בהן מה שירצו". הרמב"ן [כו:] מפרש שמותר המעות לאו דוקא, ושבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר מוציאים את כל המעות לחולין.

לדעת הרמב"ם דמי מכירת בית כנסת נתפסים בקדושת בית הכנסת ואינם יוצאים לחולין אפילו כשמכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר. לדעת הרמב"ן מכירה של שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר מוציאה את דמי המכירה לחולין. לדעת הרמב"ן אסור לעשות בבית כנסת שנמכר מלאכות של ביזיון אפילו כשמכרו אותו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, לדעת הרמב"ם אם מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר מותר לעשות בבית כנסת אפילו מלאכות של ביזיון.

לפי שיטת הרמב"ם דינו של רבא אינו משנה את מהות דין קדושת בית כנסת כפי שעולה מן המשניות. החידוש היחיד המתחדש בדינו של רבא, שמכירה של שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר מתירה להשתמש בבית הכנסת אפילו מלאכות של ביזיון [ניתן להסביר שמכירה מפקיעה את קדושת בית הכנסת, ואינה מפקיעה את שם בית הכנסת, ולכן אסור לעשות במקום מלאכות של ביזיון. רק במעמד כל אנשי העיר ומנהיגיו ניתן להפקיע מהמקום שם בית כנסת]. לפי שיטת

הרמב"ן דינו של רבא משנה בצורה מהותית את דין קדושת בית הכנסת. מהמשניות משמע שלא ניתן להפקיע את קדושת בית הכנסת לגמרי, ואם מוכר בית כנסת המעות נתפסות בקדושתו. לפי דברי רבא יש לשבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר סמכות להפקיע את הקדושה גם מבית הכנסת וגם מהמעות.

הרמב"ן בעצמו התקשה במהות קדושת בית כנסת. הרמב"ן שואל כיצד יכול להיות שלבית כנסת יש קדושה כפי שמפורש במשנה ובגמ' ודיני מכירת בית כנסת אינם מתאימים לחפץ של קדושה.

המשנה [כח.] אומרת: בית הכנסת שחרב אין מספידין בתוכו... שנאמר והשמותי את מקדשכם קדושתן אף כשהן שוממין". הגמ' אומרת שאסור להשכיר ולמשכן בית כנסת "מאי טעמא בקדושתה קאי", קדושת בית כנסת פוקעת במכירה ואינה פוקעת בהשכרה או במישכון. משני מקורות הללו עולה שבית כנסת הוא תשמיש קדושה, אבל יש מספר הלכות שמהם עולה שבית כנסת אינו תשמיש של קדושה:

- א. יש הבדל בין קדושת הגוף לקדושת דמים, לקדושת הגוף אין פדיון, כמפורש בתוספתא [פ"ב ה"י]: "אבני היכל ועזרות שנפגמו אין להם פדיון", ולקדושת דמים יש פדיון. בית כנסת ראוי לגופו, וממילא יש לו קדושת הגוף, ואף על פי כן ניתן לפדות את קדושתו.
- ב. כיצד מכירה של שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר מועילה להוציא את המעות לחולין, הרי בית הכנסת יוצא לחולין מפני שקדושתו נתפסת במעות?
- ג. הגמ' אומרת שמתנה כמכירה, ואם אנשי העיר נתנו את בית הכנסת שלהם במתנה הוא יצא לחולין. כיצד מתנה מפקיעה את קדושת בית הכנסת, והרי אין לקדושת בית הכנסת על מה לחול?

מסביר הרמב"ן [ד"ה לפי מה ששנינו]: "ויש לישב ולומר דבית הכנסת עשו אותו כתשמיש מצוה לולב וסוכה, והן עצמן אע"פ שנזרקין לאחר זמן בזמן מצוה יש בהן קדושה של כבוד... לפיכך בית הכנסת כל זמן שבני העיר רוצין בו ומצותן עליו נוהגין בו קדושה ואפי' בחרבנו, שהרי עדיין לא עבר זמן מצותו וראוי לשפץ אותו ולבנותו, אבל אם נמלכו למכרו כבר עבר זמן מצותו כסוכה לאחר שבעה ונפקעה קדושה [דמצוה] מיניה".

הרמב"ן סובר שבית כנסת אינו תשמיש קדושה אלא תשמיש מצוה. דברי המשנה והגמ' שיש לבית כנסת קדושה באים לומר שבזמן המצוה יש לבית כנסת קדושה של כבוד, ככל חפץ של מצוה שאסור לנהוג בו בביזיון.

על פי הבנה זו מבאר הרמב"ן את כל דיני בית כנסת. בית כנסת הוא תשמיש מצוה, ובזמן המצוה יש לו קדושה של כבוד, ואסור לנהוג בו קלות ראש. לאחר חורבנו הוא עדיין ראוי למצוה, שהרי ניתן לבנותו מחדש, ואסור לבזותו. גם השכרה ומישכון אינם מהווים סיום המצוה, ואינם מוציאים את בית הכנסת לחולין. מכירת בית כנסת מהווה סיום מצותו, ולכן מכירתו מוציאתו לחולין. מעיקר הדין גם בית הכנסת יוצא לחולין וגם מעותיו חולין, שהרי אין כאן חפץ של קדושה שקדושתו נתפסת במעות. אבל מסתמא אין דעתם של בני העיר לאכחושי מצוה שלהם, לפיכך צריך לקנות בדמים חפץ של מצוה. כשמכרו שבעה טובי

העיר במעמד אנשי העיר, גילו כל בני העיר דעתם שנוח להם במכירה, ואף המעות יוצאות לחולין.

על פי הבנה זו מסביר הרמב"ן את המחלוקת בגמ' בדין מתנה. הדיון בגמ' הוא כשהמתנה לא היתה במעמד אנשי העיר, האוסר סובר שלא ניחא לאנשי העיר לאכחושי מצוה שלהם, ולהוציא בית כנסת לחולין ללא שיהיה להם חפץ אחר של מצוה במקומו. המתיר סובר שאם טובי העיר נותנים חפץ של מצוה, מסתמא קיבלו הנאה של מצוה תמורתו, ונוח לאנשי העיר במתנה.

הרמב"ן סובר שאם נתנו את המתנה במעמד אנשי העיר, כולי עלמא מודים שהמתנה חלה. וכן נראה לדעתו שמותר במעמד אנשי העיר גם להלוות, להשכיר ולמשכן.

הר"ן [ח. באלפס ד"ה ומאן] מקשה על הרמב"ן שלש קושיות, הקושיא המרכזית, מדוע צריך להעלות את קדושת המעות ולא ניתן לקנות בדמים חפץ בקדושה זהה, והרי נוח לאנשי העיר, שיהיה בידם חפץ בעל קדושה זהה לחפצם המקורי, ומותר להשתמש בחפץ של מצוה לצורך מצוה זהה?

לפיכך, מפרש הר"ן "דבית הכנסת וכוותיה כיון שעיקרו עשוי לומר בו דבר שבקדושה הטילו בו חכמים קדושה מדבריהם". מדין תורה בית כנסת אינו מוגדר כתשמיש קדושה, אבל כיוון שאומרים בו דבר שבקדושה, הוא מוגדר מדרבנן כתשמיש קדושה.

מוסיף הר"ן ומבאר, שקדושה החלה מהתורה לא ניתן להפקיע, אבל בית כנסת שקדושתו מדרבנן התירו חכמים להפקיע קדושתו כשמחיל הקדושה על דמי המכר. הקדושה החלה על דמי המכר פחותה מהקדושה שחלה על בית הכנסת, ורשאים שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר להפקיע את הקדושה מדמי המכר.

לדעת הר"ן, הלוואה, שכירות ומישכון אינם מפקיעים קדושת בית כנסת אפילו כשהם מתבצעים על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, שהרי אין דמים שעליהם תחול הקדושה. במתנה אין דמים שהקדושה יכולה לחול עליהם, ולכן היא מועילה רק כששבעה טובי העיר נותנים את המתנה במעמד אנשי העיר [הר"ן לומר דין זה מהרי"ף (ח. באלפס) הכותב שמתנה מועילה רק במעמד אנשי העיר].

מהרמב"ם משמע שיש לו הבנה שלישית במהות קדושת בית כנסת. כפי שראינו לעיל הרמב"ם חולק על הרמב"ן והר"ן, ולדעתו לא ניתן להפקיע את קדושת בית הכנסת מדמי המכירה, ואף כשמוכרים שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר חייבים לקנות בדמים תשמישי קדושה בלבד.

כדי להבין את שיטת הרמב"ם יש לעיין ברמב"ם בהלכות ספר תורה [פ"י ה"ד], בהלכה העוסקת בדיני תשמישי קדושה: "תיק שהוכן לספר תורה והונח בו וכן המטפחות והארון והמגדל שמניחין בו ספר תורה אף על פי שהספר בתוך התיק וכן הכסא שהוכן להניח עליו ספר תורה והונח עליו ספר תורה הכל תשמישי קדושה הן ואסור לזרקן אלא כשיבילו או כשישברו נגנזין, אבל הבימות שעומד עליהן שליח ציבור ואוחז הספר, והלוחות שכותבין בהן לתינוק להתלמד אין בהן קדושה, וכן רמוני כסף וזהב וכיוצא בהן שעושין לספר תורה

לנוי תשמישי קדושה הן ואסור להוציאן לחול אלא אם כן מכר אותן לקנות בדמיהן ספר תורה או חומש". מפשטות לשונו של הרמב"ם משמע שיש שני סוגים של תשמישי קדושה [כך דייק גם החת"ס (סי' לח), הביאה"ל (סי' קנר ד"ה תשמישי) דוחה דיוק זה]:

א. תיק, מטפחת, ארון ומגדל שמניחים עליהם ספר תורה. לא ניתן להפקיע קדושתם, וכשבלו או נשברו חייבים גניזה.

ב. רמוני כסף וזהב שעושים לספר תורה לנוי. ניתן להפקיע קדושתם על ידי מכירתם וקניית ספר תורה או חומש בדמיהם.

נראה להסביר שחפצים החיוניים לכבוד ספר תורה מוגדרים כחפצא של קדושה, וכשם שקדושת ספר תורה אינה פוקעת אף קדושתם אינה פוקעת. חפצים שאינם חיוניים לכבוד הספר, ומיועדים לנוי בלבד, אינם מוגדרים כחפצא של קדושה אלא כשמישי קדושה, וכיוון שאין קדושה בעצמותם, ניתן להפקיע את הקדושה מהחפץ ולהחילו על דמיו.

הרמב"ם סובר שקדושת בית כנסת זהה לקדושת רמוני כסף וזהב. בית כנסת אינו חפצא של קדושה, אלא קדושתו מפני שהוא משמש כמקום תפילה. ניתן להפקיע קדושה זו, ולהחילה על דמי מכירת בית הכנסת [דין מתנה צ"ע, כיצד ניתן להפקיע את קדושת בית כנסת, הרי לקדושה אין על מה לחול?].

מהרא"ש [סי' א] ומהטור [סי' רנ"ג וי"ד סי' רפב] משמע שיש להם הבנה רביעית במהות קדושת בית כנסת. כפי שראינו לעיל שיטת הרא"ש שבית כנסת שנמכר ללא מעמד אנשי העיר יוצא לחולין וקדושתו חלה על הדמים. כשבית הכנסת נמכר במעמד אנשי העיר בית הכנסת יוצא לחולין, מותר לעשות בו אפילו ארבע מלאכות של ביזיון, ואף הדמים יוצאים לחולין. הרא"ש סובר שדין יחיד המוכר ספר תורה כדין שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, והדמים יוצאים לחולין. הטור [י"ד סוף סי' רפב] לומד מדבריו, שמותר למכור תשמישי קדושה, והם יוצאים לחולין, ואם יחיד מוכר תשמיש קדושה שלו, או שציבור מוכר על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, גם הדמים יוצאים לחולין.

משמע, שלדעת הרא"ש והטור בית כנסת מוגדר כתשמיש קדושה, וניתן למכרו ולהוציא דמיו לחולין, כשם שניתן למכור כל תשמיש קדושה, ולהוציא דמיו לחולין. החיוב להעלות את דמי מכירת בית כנסת ותשמישי קדושה נובע מאומדנא בדעת אנשי העיר, שאין רצונם להפקיע חפץ קדושה שבידם, אבל מעיקר הדין אין איסור למכור תשמישי קדושה ולהפקיע קדושתם.

[מבעל המאור (ח:ט. באלפס) משמע שיש לו שיטה אחרת. בעל המאור מפרש שיטת רבי מאיר "מילי מילי קתני". כשהדמים אינם נתפסים בקדושת בית הכנסת, בית הכנסת נשאר בקדושתו, ואסור למכור בית כנסת של רבים ליחיד. כשהדמים נתפסים בקדושת בית כנסת, בית הכנסת יוצא לחולין, ומותר לעשות בו כל דבר, אבל אין למכור אותו מכירה עולמית, אלא על תנאי שאם ירצו יחזירוהו. כששבעה טובי העיר מוכרים את בית הכנסת במעמד אנשי העיר קדושת בית הכנסת מתחללת, ומותר אפילו למישתי שיכרא בדמים.]

הסברו של בעל המאור אינו לשיטת רבי מאיר בלבד, אלא גם לשיטת רבנן. שיטת בעל המאור שונה משיטת שאר הראשונים, לכל הראשונים מכירת בית הכנסת מוציאתו לחולין, ולבעל המאור יש למכור

אפשרות לבחור בין שני מסלולים, או שבית הכנסת נשאר בקדושתו, והדמים יהיו חולין, או שבית הכנסת יצא לחולין, והדמים יתפסו בקדושת בית הכנסת.

לא ברור משיטת בעל המאור כיצד הוא מבין את מהות קדושת בית כנסת.]

סיכום

נחלקו הראשונים כיצד להבין את מהות קדושת בית הכנסת:

רמב"ן: בית כנסת תשמיש מצוה ולא תשמיש קדושה, אין לו קדושה אלא רק "קדושה של כבוד" כשאר תשמישי מצוה, שאסור לבזותם בשעת המצוה והם נזרקים לאחר סיום המצוה.

ר"ן: מהתורה בית כנסת תשמיש מצוה ולא תשמיש קדושה, מדרבנן, כיוון שאומרים בבית הכנסת דברים שבקדושה, תיקנו חכמים שבית כנסת יוגדר כתשמיש קדושה, ולא ניתן להפקיע קדושתו בכדי אלא רק במכירה, ובהחלת קדושתו על דמי המכירה.

רא"ש: בית כנסת מוגדר כתשמיש קדושה, ודינו זהה לכל תשמישי קדושה, שנמכרים, יוצאים לחולין ואם מכרם במעמד אנשי העיר, אף דמיהם יוצאים לחולין.

רמב"ם: יש שני סוגי תשמישי קדושה, יש חפצים שקדושתם בחפצא, ויש חפצים שקדושתם נובעת מתפקידם לשמש חפצי קדושה. הסוג הראשון אינו יוצא לחולין, והסוג השני נמכר ויוצא לחולין. בית כנסת שייך לסוג השני, ניתן למוכרו ולחלל קדושתו על דמי המכר.

ההבנות השונות גורמות למחלוקות בהבנת פירוש הסוגיה:

מכירה של שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר

רמב"ן: מתירה להשתמש במעות לצורכי חולין, שהרי מכירה מהוה סיום מצותו, והחוב להחיל קדושת בית כנסת על המעות נובעת רק מאומדנא בדעתם של אנשי העיר, שאינם רוצים להפקיע חפץ מצוה שבידם.

רמב"ם: מתירה להשתמש בבית הכנסת אפילו בארבע מלאכות של ביזיון, אבל אינה מפקיעה קדושת המעות, שלא ניתן לחלל קדושת בית כנסת ללא החלתה על מעות.

רא"ש: מתירה גם להשתמש במעות לצורכי חולין וגם להשתמש בבית הכנסת למלאכות של ביזיון.

תילא דבי כנישתא – מעשה של רבינא ורב אשי

רמב"ן: מכירה במעמד אנשי העיר משמעותית לענין המעות בלבד, מוכח, שזריעה אינה מלאכה של ביזיון, ומותר לזרוע אפילו כשמוכרים ללא מעמד אנשי העיר.

רא"ש: זריעה מלאכה של ביזיון, ומותר לזרוע רק כשמוכרים במעמד אנשי העיר.

מתנה

רמב"ן: קדושה חלה על המעות מפני אומדנא בדעת בני העיר שאין רצונם לאכחושי מצוה שלהם. לפיכך, כשנותנים ללא מעמד אנשי העיר, מותר לתת בית כנסת כמתנה על

טובת הנאה של מצוה בלבד, כשנותנים במעמד אנשי העיר, מותר לתת על כל טובת הנאה שבני העיר קיבלו.

ר"ן: ללא מעמד אנשי העיר לא ניתן להפקיע קדושת בית הכנסת ללא החלטה על מעות, ולכן מותר לתת בית כנסת במתנה רק במעמד אנשי העיר. מותר לתת על כל טובת הנאה. מותר הדמים

רמב"ם: לא ניתן להפקיע קדושת בית כנסת ללא החלטה על דמים, ולכן דברי הגמ' [כו.] שניתן לשבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר להתנות על הדמים, מתייחסת למותר הדמים בלבד.

רמב"ן: אין הבדל בין מותר הדמים לעיקר הדמים, מכירה של שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר מועילה להוציא את כל הדמים לחולין, ודברי הגמ' מתייחסים לכל הדמים. הלוואה, השכרה ומישכון

רמב"ן: מותר להלוות, להשכיר ולמשכן בית כנסת כשהעסקה מתבצעת על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, שהרי זכותם של בני העיר לעשות בחפץ שהסתיימה מצותו כרצונם.

ר"ן: אסור אפילו כשהעסקה מתבצעת על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, שלא ניתן לחלל קדושת בית כנסת כשאין דמים להחיל עליהם את הקדושה.

הלכה

השו"ע [סי' רנג סע' ב, ד, ז, ט] פוסק שמכירת בית כנסת בכפרים מוציאה אותו לחולין, ומותר לקונה לעשות בו כל דבר חוץ מארבע מלאכות של ביזיון. לגבי הדמים יש אומרים שחייבים להעלות בקדושתם ויש אומרים שניתן לקנות בדמים תשמיש קדושה וזה לתשמיש הקדושה שנמכר. כשמוכרים שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, הקדושה אינה נתפסת בדמים, ומותר לקונה להשתמש בבית הכנסת אפילו לארבע מלאכות של ביזיון.

השו"ע [סע' יא] פוסק שמותר לתת בית כנסת במתנה. המשנה ברורה מביא שתי דעות: ניתן לתת במתנה רק במעמד אנשי העיר או אף ללא מעמד אנשי העיר.